

TÜRK AİLE SOSYOLOJİSİ

Prof. Z. F. Fındıkoğlu

BİRİNCİ KISIM UMUMÎ AİLE SOSYOLOJİSİ

— I. —

Aile ve Cemiyet

Her içtimaiyat kolu gibi aile içtimaiyatının da mevzuunu teşkil eden bir saha vardır: aile hayatı. İlmî içtimaiyat, her yerde ve her zaman kendi kendinin aynı olan beşerî bir cemiyet fikrinden ayrılarak, zaman ve mekân kayıtlarıyla bağlı, müesseseleri içtimaî ve iktisadî şartlara göre değişen «cemiyetler» düşünüyor. Bu halin aile sahasında da aynı olmaması için bir sebep yoktur. Aile yapısı, tarihin her çağında, bir cemiyetin bütün hayatında aynı kalmaz. İşte aile içtimaiyatı her zaman aynı kalamayan bu i'timaî müessesenin geçirdiği çağları yoklar, birinden diğerine geçiş sebebini arar, muhtelif cemiyetlerin aileleri arasında karşılaştırmalar yaparak bu çağları birbirine bağlayan kanunu bulmağa çalışır.

Cemiyetin menşeiini arayan âlimlerden bazıları, ev cemiyeti ile siyasî cemiyet arasında bir ilişik bulmuşlardır. Eski çağ feylesoflarından *Aristo* asıl cemiyetin, azasının sayısı büyük bir aile olduğunu düşünürdü. Yeni çağ feylesoflarından *Rousseau*'da da aşağı yukarı bu düşünce var. İçtimaî sözleşme (*Contrat social*) siyasî cemiyetin gerçi kaynağıdır; fakat sözleşmenin de olabilmesi için insanların zaten taşıdıkları topluluk insiyak ve duygusile yaşamalarını kabul etmek gerektir.

İlk başta hemen kabul edilmesi tabii görünen bu düşünüş, ilmin ölçüsüne vurulunca tabiiğini kaybediyor. Çünkü her şeyden önce şu sorgunun cevabını aramalıyız: - Aile büyüye büyüye siyasî cemiyet olunca, muayyen bir zaman ve mekân içinde o ailenin ortadan kaybolması gerekmez mi? Halbuki biz siyasî cemiyet yanında ailenin

ayrı bir yürüyüş hizası takip ettiğini görüyoruz. Aralarında karşılıklı tesirler bulunmakla beraber, birbirlerinden ayrı görünüyorlar. Klan, aynı zamanda aile iken klanlık vasıfları başka, ailelik vasıfları başkadır. Gerçi bunlar birbirine girmiş bir haldedirler. Fakat ilmin gözile bunları ayırmak mümkündür. Sonradan «başkalaşma-Différenciation» hâdisesi, birbirine girift olan bu vasıfları bize daha aydın bir halde gösterir. İki cemiyet birbirinden ayrılmakla beraber karşılıklı bağları daha çok kuvvetlenir. Siyasî cemiyetin çevresi büyüdükçe, ev cemiyeti de darlaşır ve derinleşir.

— II. —

Siyasî Cemiyet ve ev cemiyeti

Bazı cemiyet âlimleri bu bakımdan aile duygusu ile siyasî cemiyete mensup olma duygusu arasında zıtlık bulmuşlardır. Canlılara bakılırsa bir eve (yuvaya) bağlılığın kuvvetli olduğu yerlerde, cemiyete bağlılığın şiddeti daha azdır. Eflâtun, sayısı mahdut idare ve harb mensupları arasında sosyalist bir cemiyetin kurulabilmesi için, bu kuruluşa engel olan evin (yani ailenin) ortadan kalkmasını istemiyor mu idi? O halde aile içtimaiyatı, bu sebeplere dayanarak ev cemiyetinin siyasî cemiyetten ayrı bir zümre oluşu noktasından yürümelidir. Zaten içtimaî tarih ve etnografya tarafından toplanan vesikalar, bunu zarurî kılıyor. Biraz aşağıda anlatacağımız gibi aile, duyguların mahsulü olmayp onların da içine girdiği daha karışık ve çözümlenmesi zor bir âdetler ve kaideler yekûnudur. Bunlara bakılırsa cemiyetin aileden olduğunu değil, bilâkis ailenin, bu âdetler ve kaideleri aşıl原因 bir cemiyetten sonra kurulduğunu farzetmek gerekiyor.

Bu suretle beytî ve siyasî cemiyetten ikincisinin önceliğini belirttikten sonra aileden ne anladığımızı belirtmek lâzımdır. Aile kelimesi, bize bir takım içtimaî ve hukukî kayıtların yekûnundan vücut gelmiş bir içtimaî müessese karşısında kaldığımız duygusunu vermiyor mu? Bu nokta doğrudur. Yoksa, birden akla geleceği gibi cinsî birleşme, kan hısımlığı ailenin doğmasına kâfi değildir. Böyle bir birleşme ve hısımlık dışından gelen içtimaî bir kaidenin, hukukî bir esasın dışarıdan aile içerisine hükmetmesi lâzımdır. Bu, aileden önce cemiyetin vücudunu zarurî kıldığı gibi, aileyi de yalnız erkek ve kadının birleşmesinden ve çocuklarının türemesinden ibaret bir birlik olmaktan fazla bir şey gibi düşünmemizi icap ettiriyor. İşte bu fazla taraf, tabii birliğe bir düzen veren unsurlar olup kaynağını ibtidaî ce-

miyetin topluluk şuurundan alıyor ve bize aileyi, içtimaî bir müessese olarak gösteriyor.

— III. —

Ailede oluş ve Aile tipolojisi

Bu düşünüş ile ailede cinsî bağın, kandaşlığın rollerini hiçe saymış olmuyoruz. Yalnız, onlara içtimaîlik ve devamlılık seciyelerini aşıl原因an diğer bir takım unsurları kabul ediyoruz. Ailenin, cemiyet dışında bulunan bu unsurları da daima aynı halde kalmazlar. İçtimaî zümrelerin kültür vaziyetine, iktisadî çalışma ve yaşama tarzlarına, ve çokluğuna bağlı olarak onunla beraber değişirler. Aile içtimaiyatının ana vazifelerinden biri işte bu oluşun kanununu bulmaktır.

A. İLK AİLE TİPİ

Bu kanunun ne olduğunu görebilmek için, önce aile tarihinin bize gösterdiği tipleri gözden geçirmek gerektir. İlk aile tipinin vasıflarını, ilk cemiyet tipi olan klanda gördüğümüz malûmdur. Burada klan ve aile birbirine girmiş, grift bir haldedir. Okadar ki siyasî cemiyet olan klan ile, ev hayatının vasıflarını taşıyan aileyi birbirinden ayırmak ilk bakışta imkânsızdır. Bunun için, klanın vasıflarını aynı zamanda en iptidaî ailenin vasıfları olarak gözönünde tutmalıdır.

Umumî sosyolojinin gösterdiği gibi klan, siyasî cemiyetlerin hiç bş k a l a ş m a m ı ş farklılaşmamış olan ve bu bakımdan en ilki sayılması gereken halkasıdır. Bütün içtimaî değerleri, dolayısıyla aile hayatına mahsus vasıfları içinde toplayan klanı yakından anlatmak için onun, bu müesseselere ait değerlerle olan ilişkisini gözönüne almak icap etmektedir.

1 — *Siyasî bakımdan klan*

Siyasî cemiyetin ilk halkası olan klan, gelip geçici toplanmalardan, bir maksat etrafında kurulup sonradan dağılan birleşmelerden tamamen ayrı, teşkilâtlı bir içtimaî zümredir. Klanın birliğini temin eden siyasî kuvvet, klanın kendisindedir. Bazı içtimaiyatçıların, şef fikri üzerinde toplanan siyasî hâkimiyetine işaret etmeleri, müşahedelere tamamen uymuyor. Çünkü klanda hiç bir kimse, bir diğerinden eksik veya fazla bir şahsiyete sahip değildir. Her ne kadar yaşlılık bakımlarından bazı klan fertleri, diğerlerinden saygı görüyorlarsa da bu onların herhangi bir siyasî kuvvet elde ettiklerini ifade etmez. Kendilerine gösterilen bu saygıyı, onlar din ayînlerindeki bilgi ve tecrübelerine borçludurlar. Diğer taraftan bu şekilde tasarlanan klan-

nın, bugün aileye verdiğimiz içtimaî manayı taşıdığını söylersek, iptidaî ailede her hangi bir hukukî kuvvete sahip ferdin bulunmadığı anlaşılır. Zira bütün siyasî kudret burada yaygın bir haldedir.

2 — Dinî bakımdan klan

Klan, aynı zamanda dinî düşünüşünde kaynağıdır. Umumî içtimaiyatın gösterdiği vecihle bu düşünüş, totemizm etrafında toplanır. Totemizme göre bir hayvan veya nebat veya cisim o klanın farazî cedididir: mensup olanlarca totem sayılır. Eğer bu totem meselâ, bir kurt, bir şahin... ilâh. ise, klan fertleri, atalarının bu hayvandan indiğini sanırlar. Klanın siyasî bir zümre kadar bir ev cemiyeti de olmasında bu inanışın büyük bir tesiri vardır. Ailenin en tabii ve geniş tarifi kendilerini hısım sayanların yekûnu olduğuna bakılırsa aynı totem etrafında toplananların bu tarife göre bir aile olduğu da beliriyor. Bu noktayı aile adları da göstermektedir. Bu klana mensup olanlar aynı klan adını taşıyorlar. Din âyinlerine katılanlar, ancak bu adı taşıyanlardır. Cemiyetin yazılı şekle girmemiş hukukile hısım tanınanlar, aynı klan adına, aynı toteme ve totem ismine sahip olanlardır.

3 — Hukukî bakımdan klan

Klanda hukuk sahibi olan fert değil, klandır. İşlenen cürmün başka klana karşı mes'ulü fert olmayıp onun mensup olduğu içtimaî zümredir. Keza her hak, klana aittir. Eğer fertlere bir vazife verilmiş ise, veya ceza çektirilmiş ise bu onların bir ferdiyet olmalarından ileri gelmeyip zümre vicdanınca hak ve vazife sahibi bir klanın parçası olarak gözönüne getirilmiş olmalarındandır. Bugünkü bazı yarı madenî cemiyetlerde görülen aşiret ve kan davalarının klan hukukundan kalma bir iz olduğu aşikârdır. Klanın böylece hukukî bir şahsiyet olması, onun birbirlerini âdeta bugünkü kan veya evlenme bağları ile hısım olan aile azaları gibi, hısım sayan, aralarında karşılıklı hak ve vazife beraberliği duyan fertlerden vücuda gelmiş olmasındandır.

4 — Ailevî bakımdan klan

Siyasî, dinî, hukukî manzaralarını şöylece çizdiğimiz klanın vasıflarını tamamlamak için onu bir de aile hukuku bakımından yoklamak gerektir. Klanın aslında, totem bağı üzerine dayanan hısımlık telâkkisi itibarile bir aileden başka bir sey olmadığını gördük. Fakat onu ailelik sıfati ile vasıflandıran şey, daha ziyade «dışarıdan evlenme - Exogamie» âdetidir. İlk cemiyetlerde erkek ve kadın münase-

betlerinin hiç bir kayda bağlı olmadığını, serbest ve kayıtsız bir cinsî hayatın bulunduğunu söyleyen bazı içtimaiyatçıların sanışı tersine olarak klan fertlerinin bu âdet ile cinsî münasebetlere düzen verdiklerini görüyoruz. Klandaki âdet hukukuna göre herhangi bir klandan olan erkek veya kadın, hayat arkadaşını kendi klanından seçemez. Zira klan aynı toteme tapanlardan vücuda geldiğine göre aynı klan içinde evlenme, totem dinine karşı sayısız, haram olan bir harekettir. Bunun için iptidaî, totemi başka olan klandan hız tedarik eder. Çünkü kendi toteminden gayri olan totemler, kendisi için mukaddes ve kutlu değildir. Klanın ceza teâmülüne göre, bu âdeta karşı gelenler ağır cezalara çarpanlar. Meselâ Avusturalyada bu cezanın ölüm olduğunu söylemek, dışarıdan evlenme düzeninin kuvvetini göstermeğe yeter.

B. İKİNCİ AİLE TİPİ

Siyasî ve ailevî müesseseleri kendinden toplayan klan, yapıcı bir değişmeye uğrar uğramaz, içindeki içtimaî müesseselerde durumlarını değiştirmek mecburiyetinde kalırlar. Toprağa bağlı olmayan klan, toprağa yerleşip köy halini alınca bir yandan totem dini yerini ecdat dinine bırakır, öte yandan aynı toteme tapma esasına dayanan klan hısımlığı yerine, toprak üzerinde sayısı klanınkinden daha az fertlerin arasındaki hısımlık geçer ki temeli, bir toprak üzerinde beraberce çalışmaktır. İşte o zaman bugünkü hısımlığın esası olan kan beraberliği değer kazanacaktır.

Bu değişmeyi en canlı surette bize gösteren misalini Balkan İslavlarında, Z a d u r g a denen tipte görürüz. Siyasî cemiyet ile ev cemiyeti arasında ilk başkalaşma hâdisesi buradadır. Çünkü toprağa yerleşen klan ile aile birbirlerinden ayrılmağa başlar. Aynı siyasî cemiyet içinde birkaç aile kurulur. Kandaşlık, hısımlığın temeli olur. Muhtelif aile tabakaları aynı toprak mülkü etrafında beraberlik teşkil ederler. Z ad u r g a n ın klan ile bir olan tarafı şudur: Muhtelif aile tabakaları ne ayrı bir mülk sahibidirler, ne de hukukî bir şahsiyete maliktirler. Ayrı olan tarafına gelince bir Z ad u r g a siyasî cemiyetten ayrılmıştır. Muhtelif aile tabakalarından vücade gelen büyük ailenin şefi olmakla beraber vazifesi ailenin varlığına sadece nezaret etmektir. Biraz aşağıda anlatacağımız pederşahlık müessesesinin şefi olan babanın saltanatı, henüz bir başlangıç halindedir. Z ad u r g a n ın şefi ölünce, onun yerine Z ad u r g a n ın erkek azalarından biri geçebilir. Ailenin yapısı olduğu gibi kalır.

C. ÜÇÜNCÜ AİLE TİPİ

Siyasî cemiyet ile ev cemiyeti arasındaki başkalaşma daha aşîkâr bir şekilde aile tipleri pederşah olan cemiyetlerde görülür. Bu tipe misal olarak umumiyetle Roma ailesi zikredilir. Roma ailesi, siyasî cemiyetten tamamile ayrılmış, başlı başına bir birlik halini almıştır. Ailede hısımlığın temeli kandaşlık ise de sayısı Zadurgada olduğu gibi fazla değildir. Bir aile, tabakalarının (souche) yekûnundan vücuda gelmez. Her aile tabakası, başlı başına bir aile olup hükmedici bir baba tarafından idare edilir. Toplu mülkiyetin mevcudiyetinden ötürü, aile fertleri hiç değilse taşınmaz mallar üzerinde ferdî mülk hakkına sahip değildirler.

Ailesi içinde kayıtsız bir hâkimiyete sahip olan babanın bu salâhiyeti hangi esasa dayanır? Bu sorguya cevap vermek için pederşahî ailesinin dinî manzarasına bakmak gerektir. Siyasî cemiyetten ayrılarak teşekkül eden bu aile tipi, ecdat dini esasî üzerine kurulmuştur. Pederşah (pater familias- ın etrafında toplananlar, evinecdad ruhu tarafından korunduğunu, bu ruhun yalnız aile ocağının sürekli ve emin şekilde yaşamasına değil, aynı zamanda tabiatla olup biten hâdiselere de müessir olduğuna inanırlar. Her aile içinde hususî aile tanrıları namına âyinler yapılan bir mescit halindedir. Mukaddes ve kutlu sayılan ecdad namına armağanlar sunulur, kurbanlar kesilir. İşte adîşah, bu dinin imamı makamındadır: Âyinlerin başında bulunur, şu halde pederşah bir aile efradının pederşaha olan saygısı, onda ecdad ruhunun sembolünü görmelerinden ileri gelir. Tam mânasile pederşahî olan aile tipinde bu ecdad yalnız atalar olabilir. Ana tarafının cedleri hiç bir sahibi değildirler. Aile, atalar tarafından olan ecdadın ruhu ile beslenen bir ocaktır, bu ocağı koruma ve devam ettirme aile fertlerinin en birinci vazifesidir.

D. DÖRDÜNCÜ AİLE TİPİ.

Fakat değişen içtimaî yapı ile beraber bu tip de değişir. Kayıtsız ve sınırsız olan baba hâkimiyeti, yerini yalnız aile müdürü bir babanın nezaretine bırakır. Bunun sebebi büyük ve birleştirici bir dinin aile âyinlerinin yerine geçmesi, siyasî cemiyetin aile hayatına karışma lüzumunu duyup babanın hukukî salâhiyetlerinden bir çoğunu üzerine alması, şehirlerin vücuda gelmesi ve aralarında iktisadî münasebetin başlaması, ferdî kabiliyetlerin serpilmeğe yüz tutması, aile mülkiyetinin parçalanması... dır. Meselâ İçtimaiyatçıların pederşahlık tipine misal olarak gösterdikleri Roma ailesi, Cumhuriyetin sonlarında vasıflarını kaybetti. Babanın hukukî salâhiyetleri azaldı.

Miras işlerinde kognatik (yani ana tarafından olan hısımlara da hak veren hukuk sistemi) esası görüldü. İki cins arasında müsaviliğe doğru adım atıldı. Avrupa milletlerinin on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar devam eden aile tipleri, bu çeşit içine sokulabilir. Gökalp'a göre hemen bütün eski Türklerde bu tip aile görülür. Cermen ailelerinin bu tipe mensup olduğunu da içtimaiyatçılar ötedenberi kabul etmişlerdir.

E. BEŞİNCİ AİLE TİPİ

Şimdiye kadar olan şekillerde siyasî cemiyet, yani devlet, aile işlerini tanzim etmeği yakından benimsememiştir. Gerçi Romada kanun şekline soktu. Bu tarihten sonra yapılan medenî kanunlar hep yahut lâkayd bir müdahale idi. Diğer devirlerde bu müdahale, müsbet bir biçime girdi, 1804 de Fransa, aile hukukuna ait âdetleri kanun şekline soktular. Bu tarihten sonra yapılan medenî kanunlar hep aynı eseri takip eylediler. O halde yeni aile tipinin diğerlerinden ana farkı şu noktadadır: Klan-aile de klanın henüz başkalaşmamış, bütün içtimai değerlerin kaynağı olan zümre vicdanî, pederşahî ailedeki baba hâkimiyeti yerine bugün devlet geçmiş oluyor.

Zadurgada bir toprak mülkü etrafında birleşen muhtelif aile tabakalarının müşterek iktisadî faaliyetlerinden aynı ailede eser yoktur. Keza pederşahî tipteki baba hâkimiyeti hemen tamamile devlete geçmiştir. Yeni aile, sayı bakımından karı kocadan, evlilik çağına kadar evde kalan çocuklarından mürekkeptir. Aile iktisadî bir yuva olmaktan çıkmıştır. Çünkü aile dışında büyük bir iş bölümü çeşresi vücud bulmuştur. Karı, koca hattâ çocukları aile dışındaki bu çevrede rol oynayanlardır. Hele İçtimai meslekler iyice kurulduktan sonra bu rol daha ehemmiyetli bir hal alır. Zanaat hayatı ilerledikçe, mesleklerin başkalaşması arttıkça aile, kazanç birliği olmaktan çıkar. Yalnız karı, kocanın ve çocukların büyük iş bölümü çevresinde birbirlerinden ayrı olarak kazandıklarını beraberce yiyip içme muhiti haline gelir.

Yeni aile tipinin bu değişikliği peşinden, yahut ona eş bir hareket halinde dinî bir değişme vaki olur. Gerek pederşahî tiplerde, gerek Cermen kabilelerinde görülen pederî tiplerde dinî müessese, siyasî cemiyetin bütünlüğünü koruyabilmekten uzaktır. Bu cihet her ailenin hususî bir âyin sahibi olduğu eski Romada, klanlık çağını atlamak ile beraber pederşahlığı yaşamadan pederî tipe varan eski Cermenlerde görülür. Yeni ailenin dinî manzarası denebilir ki, Hıristiyanlık, Müslümanlık gibi her türlü aile ve kabile sınırlarını silen mücerretleşmiş,

geniş ve kavimleri birbirine yaklaştıran dinlerin çıkışından sonra görünmeğe başlar. İncilde, Kur'anda aile ve kabile putlarının yıkılmasını va'zededen sözler çoktur. Kısası aile fertleri, ailenin Tanrısı sayılan cedler ruhuna tapmak ile değil, görülmez bir Tanrı kuvvetine inanmak ile selâmete kavuşacağını düşünmeğe başlamış, başka bir ifade ile dinî anlayış nefis dışında totem, ecdad ruhu gibi bir şeye takılmaktan ziyade içleşmeğe, enfüsî bir hal almağa yüz tutmuştur.

Yeni aile, pek tabii olarak iktisadî ve dinî değişmelere denk giden hukukî bir değişikliğe de maruz kaldı. Bu değişikliğin hedefi, ferde hak ve hürriyet tanımaktır. Babaya mümessil gibi bile olsa, bir mülkiyet hakkı veren ve aile komünizmini parçalayan pederşahlık tipi ile bu değişme, zaten başlamış bulunuyordu. Pederî tipte bu değişme daha çok arttı. Yeni ailede ne klanın ferde doğrudan doğruya tesirinden, ne de pederşahlık tipindeki babanın aile fertleri üzerindeki sınırsız hâkimiyetten eser yoktur. Çocuğun dinî terbiyesi üzerinde babanın hakkı olduğunu bazı medenî kanunlar tanımakta ise de bu bir yaşa kadardır. Çocuk olgunlaştıktan sonra bu vasilikten kurtulur. Bizim medenî kanunumuz, bu olgunluğu evlenme ile başlatır.

Henüz başkalaşmaya uğraşmamış klanın, yahut, pederşahın bu aile hakları çözüldükten sonra yeni ailenin kayıtsız bir hürriyet yuvası olduğunu sanmamalıdır. Bu defa devlet, ister kanun haline soktuğu âdet hukuku ile olsun, ister devletin kanun yapma salâhiyetinden doğan yeni kanunlarla olsun, aile işlerini onarmağa başlar. Aile içinde ailenin düzenini tatmin etmek, devletin ana gayelerinden birini teşkil eder, İktisadî, dinî içtimâî değişmelerin zorile husul bulan bu halin kanun maddelerince tasdiklenmiş olması ise gayet tabiidir.

— IV. —

Aile tipleri kanunu

Böylece başlangıçta siyasî cemiyet ile bir ve aynı olan aile, bugün ondan ayrılmış bulunuyor. Acaba bir ilim olmak davasını güden içtimaiyat, aile tiplerinin ilki ile sonuncusu arasında bir oluş bağı kurabilir mi? Bu sorunun cevabı, aile tipleri arasındaki değişmeleri anlatan bir kanunun bulunup bulunmadığını gösterecektir.

Fransız içtimaiyatçılarından Durkheim bu cevabı verenlerden biridir. Ona göre başlangıçta bir olan siyasî cemiyet ve ev cemiyeti, sonraki yürüyüşlerinde birbirlerinden ayrılırlar. Siyasî cemiyet çevresi bu ayrılış esnasında büyür. Buna mukabil ev cemiyetinininki da-

ralıp küçülür. Aile komünizminin parçalanması bu daralma yüzündendir. Kendisi bu yürüyüşü şöyle anlatıyor: Bir aile olan Klândan ikinci bir aile çıkmağa başladığı zaman komünizm, klan temeli olmaktan çıkar. Ortaya çıkan aile tipi agnatique (yani yalnız baba tarafından hısımlığa değer verilen aile) dir. Klândaki hısımlık bağı artık ana çevre halinde kalmaz. Baba bugünün hukukundaki ferdi mülkiyet hakkına benzer bir hak kazanır. Sonra hısımlık kognatik (yani ana ve baba taraflarından hısımlıklara değer verilen aile) bir bünye alır. Pederî tip, bu şeklin tam ifadesidir. Aile azalarından her biri mal, mülk, sahibi olabilirler; Nihayet koujügal (izdivacî, asrî tip, karı ve koca ve çocuklardan mürekkep dar aile) tipte aile komünizminden eser kalmamağa başlamıştır.

Bu tasvirde dikkat edilecek nokta daima aynı neviden bir sebebin tesiridir: Klan, sırasile fratri, kabile, imparatorluk, millet... çağlarını geçirirken çevresi genişlemekte, bu çevre içindeki fertler gitikçe büyüyen bir iş bölümüne girmektedirler. Aile ile siyasî cemiyet arasında bir takım dinî, iktisadî, ahlâkî gayelerle kurulmuş dernekler vücut bulur. Ancak klân ile girift olmak suretile hukukî organizmini koruyabilen aile, şimdi buna muhtaç değildir. Zarurî surette yavaş yavaş iktisadî hukukî, dinî vasıflarını bırakmağa başlar. Böylece aile olmaktan çıkmaz. Bilâkis asıl aileliğe mahsus terbiyevî değerlerin gerçekleşmesini temin eden, yalnız karı ve kocadan ve daha ayrıl mamış çocuklarından mürekkep bir sevgi saygı yuvası şeklini alırlar. Bu şeklin nasıl vücade geldiğini bize aydınlatan kanuna Durkheim «ağır ağır yüze 'ıkma - Emergence Progressive» diyor. Aile tabiatın ve cinsî grizenin mahsulü değil, içtimaî tecrübeler içinde bir düziye işleyen ve ferdi hürriyete kavuşturan cemiyetin bir zaferi halinde içtimaî değer ve müesseselerin kaozu diyebileceğimiz klân içinden ağır ağır yüze çıkmıştır.

Bu kanunun umumî değerine gelince:

Klân - aile, pederşahî aile, pederî aile, yeni aile serisine bakarak her içtimaî zümrenin sırasile bu çağları geçirdiğini, bu suretle umumî bir içtimaiyat kanunu karşısında bulunduğumuzu düşünebilir miyiz? Bir taraftan yeni bir bilgi kolu olan içtimaiyat henüz bizi bu umumî kanuna vardırarak kadar kuvvetlenmiş midir? Fakat bu zarurî değildir. Diğer ilimlerin usulü ile birleşmek isteyen içtimaiyat ta her yerde ve her zaman ve tek olan bir «Cemiyet» fikrinden ziyade başka başka «Cemiyet» lerin var olduğuna kanar. Bu bakımdan

bütün cemiyetler için hükmü olan bir kanun değil, belli bir cemiyet için değeri bulunan bir kanun arar.

Zaten içtimaî dünyada görülen hâdiseler de bize bu düşünceyi veriyor. İçtimaiyatçılar arasında klân ailesinin ilk aile tipi olmadığını söyleyenler var. Meselâ Wunrt'a göre cenup Afrikasında, Boşimanlarda aile, aşağı yukarı bugünkü aile tipine benzer. Gerçi klânı araştıranlar, Boşimanların ilk cemiyet nümunesi olarak kabul edilemeyeceğini söylerler. Fakat mesele kesilip biçilecek kadar kolay değildir. Sonra bu gibilerin aynı sırayı takip edeceği kestirilemez. Cermenlerde aile tipi, klân - aileden doğrudan doğruya pederî tipe geçmiştir. Gökalp'a göre Türk aile tiplerinde de bu atlama görünür. Nihayet pederîşahî tip, her yerde ve her zaman aynı kuvvette değildir. Romadaki, Çindekine benzemekle beraber, meselâ bazı içtimaiyatçılara göre Türklerde görüldüğü ileri sürülen pederîşahî aile tipi aynı manzarayı göstermez. Keza aynı aile tipinin de şehirlerin büyüklüğüne, iş bölümünün fazlalığına, nüfus artmasının derecesine göre değiştiğini söylemek gerektir. Kısası, tipler kanunu, her içtimaî zümrenin geçirdiği tarihî çağlara tatbik edilmek, çağların göstereceği hususiyetlere uydurulmak şartile doğru ve değerli olabilir. Yoksa her içtimaî zümrenin aile tarihine tatbik edilecek bir umumî kanundan bahsetmek hiç değilse sosyolojinin bugünkü vaziyetinde doğru değildir.

— V. —

Ferdîleşme kanunu

Aile tiplerinin sıralanması aynı zamanda fertleşmeğe doğru bir yürüyüşün çağlarını sıralamak demektir. Klân için ferdin mânası yoktur. Umumî içtimaiyatta görülen «Mekanik bağlılık - solidari-té mécanique» uzvî bağlılığa çevrilinceye kadar fertleşmeye ne bir zaruret, ne de lüzum vardır. İptidaî cemiyetin siyasî, edebî yaşayışı içinde bazı şahsiyetlere rastlasak bile bunlar nihayet içtimaî kuvvetin toplandığı mihrak noktalarıdır. Şahsiyetlerini kendilerine kendi arzu ve kabiliyetlerine değil, zümrenin vicdanına borçludurlar. Totemli cemiyette totem cevherinden daha fazla taşıdıklarına inanılan bazı yaşlı kimseleri, pederşahî ailede ecdad ruhunu taşıdığı sanılan pederşahları, bütün ilk cemiyetlerde zümrelerin bedîi ihtiyaçlarına cevap veren halk şairlerini, bugünkü cemiyetlerde görülen büyük şahsiyetlere benzetmemelidir. Gerçi içtimaiyat bakımından gerek ilk cemiyetlerde kendilerine karşı saygı beslenen fertler, gerek bugünkü cemiyetlerdeki büyük adamlar aynı anlayış çevresi içine girerler. Fakat

arada gözönüne alınması gerek bir hâdise vardır ki o da büyük adama «Ben» lik ve diğer fertlerden ayrılık duygusunu veren ferdîleşme- dir. Bu hâdise bütün içtimaiyat kollarında olduğu gibi aile içtimaiya- tında da kendini gösterir. Klân - aileden Zadurgaya geçiş, Zadurga- dan edersahlığa, pederiye ve nihayet yeni aile tipine geçiş hakikatte ferdîleşmenin olmadığı çağdan ferdîleşmenin en geniş bir hal aldığı çağa doğru yürümekten başka bir şey değildir. Yeni medenî kanun- lar henüz reşid olmıyan çocuklar bile, tabii bir takım kayıtlar al- tında, mal sahibi olma hakkını tanır, kanunca muayyen yaşa gelmiyen kız ve delikanlıların hâkim kararile evlenebileceklerini işaret eder. Bo- şanma hakkında iki cins arasında tam müsavilik arar. Bütün bunlar Durkheim'in «Conjugal» dediği yeni aile tipi içindeki ferdîleşme hâdi- sesinin hukukî neticelerinden başka bir şey değildir.

— VI. —

H İ S İ M L İ K k a n u n u

Klân ve ailenin başlangıçta aynı olduğunu söylediğimiz zaman bugünkü aile anlayışı ile çarpışan bir nokta şüphesiz sezilmektedir: İlk cemiyet fertleri bizim hısımlığın temeli saydığımız kandaşlığa hu- kukî bir değer vermezler. Onlarca hısım demek aynı toteme tapan demektir. Yukarıda anlattığımız kanunun neticesi olan aile muhiti darlaşınca, totemizm hayatî değerini kaybedince hısımlığa temel ola- cak bir başka esas aramak gerekti. Zadruga ve edersahlıkla beraber kandaşlık bu temel rolünü oynamaya başladı. Bununla beraber bu- günkü mânada anlaşılan bir kandaşlıktan henüz uzağız. Evlâtlık edin- me suretiyle bir aile içine girenler pek çoktur. Buna mukabil kandaş- lığa rağmen hısımlık teessüs etmiyebilir. Bugünkü medenî kanun- larda görülen tabii çocuk, meşru' çocuk ayırımı, evlâtlık edinme, ev- li kadının hukukî selâhiyetsizliği... gibi noktalar eski aile tiplerinden kalmış izlerdir. Kısası, hısımlık, kandaşlık gibi fizyolojik bir bağ- dan doğmayıp bu bağın değeri hakkında bizde mevcut içtimaî bir ta- savvurdan ileri gelmektedir. Ev cemiyeti, siyasî cemiyetin genişleme- sinin tersine olarak daralır. O zaman bir hısımlık temeli arar, karşı- sında kandaşlık denen vakayı bulur. Daralma hâdisesi ilerledikçe kan- daşlık merkezi bir olan muhtelif çevrelere ayrılır. Bunlardan merke- ze en yakın çevre ehemmiyet kazanır. Diğerleri ise siyasî cemiyetin yapısına, iş bölümünün durumuna göre içtimaî zümrenin gözünde ve yazılı hukuk maddelerinde ehemmiyetini muhafaza veya kaybeder. Bu ehemmiyetin derecesini en iyi gösteren Miras hukuklarıdır. Ger-

çek, Miras haklarının geçirdiği çağlar bize aynı zamanda hukukî mânada geniş hısımlıktan dar hısımlığa nasıl geçildiğini de gösteriyor. O zaman bugünkü düşünüşümüzle ne kadar çarpışırsa çarpışsın kandaşlığın hısımlığı değil, hısımlığın kandaşlığı doğurduğu anlaşılır.

İçtimaiyatçların ailenin içtimaî bir müessese olduğunu söylemekten maksatları cinsî birleşmenin, kandaşlığın ailenin kurulması için kâfi gelmediğini anlatmaktır. Gerçekten, bu iki tabii âmil içtimaî zümrenin yazısız veya yazılı hukukunca bir değer kazanmadıkça aileye temel olamaz. Bunun en açık delili hısımlıkta görülür. Klân-Ailede hısımlığın bu fizyolojik bağla ilişiği yoktur. Buna rağmen aile totem cemiyetinin vicdanınca bir düzene sokulmuş hukukî bir varlıktır.

Bugünkü anlayışımıza göre ana ve baba tarafından hısımları arasında hiç bir fark mevcut değildir. Fakat şimdi tabii görülen bu vakianın tarihine bakacak olursak bunun geçmiş çağların bir neticesi olduğunu görürüz. Klân-Aile için hısım olan yalnız ana tarafından gelenlerdir. Çocuk klânın iktisadî ve içtimaî yaşayış şartlarına uyarak yalnız anasının totemini taşır. Şüphesiz duyguya babasına bağlıdır. Fakat onunla hukukî bir ilişiği yoktur. Roma ailesinde tersine olarak baba tarafının hısımlığı gözönüne alınır. Hısımlık burada kandaşlık üzerine kurulmuştur. Bugünkü Avrupa cemiyetlerindeki aile adlarının yalnız atalara bağlanması bu çeşit hısımlığın izlerinden biri olsa gerektir. Pederî tipte ise ana ve baba tarafın hısımlıkları arasında müsavîlik teessüs eder. Nihayet yeni ailede bu müsavîlik tam surette gerçekleşmeye çalışır. Aynı zamanda hısımlık tabakaları daralır. O halde hısımlık çeşitlerine ait kanunu şöyle ifade edebiliriz: İlkin yalnız ana, sonra yalnız baba tarafının hısımları arasında carî olan hısımlık her iki tarafın hukukça müsavîliğini temin eden bir şekil almakta, bu arada merkezi bir muhtelif çevreler halinde büyüyen hısımlık tabakaları gittikçe daralmakta, muhtelif ehemmiyet dereceleri almaktadır.

— VII. —

M o n o g a m i

Bir taraftan aile tipinin yeni şekli, diğer taraftan ferdileşme kanunu bugünkü cemiyetlerde, esasen mâzisi yeni olmıyan tek karılılık prensibini zarurî bir hale sokmuştur. Fertte benlik duygusu kuvvetlenince karı koca birliği ferdî duyguların serpilmesi için en elverişli bir şekle girmelidir. Tek karılılığın vücudu ve gittikçe yayılması bu elverişlikten, yani içtimaî bir gaye fikrinden ileri gelmekle beraber

bugünkü cemiyet hayatının şartları bunu bize bir vakıa halinde gösteriyor. O kadar ki aile tiplerinde çok karılılık görülen milletler de gittikçe tek karılı cemiyetler bibi olmıya meylediyorlar. Şüphesiz bu meylin gerçekleşmesi için tek karılılık prensibiyle yaşayan cemiyetlerin buldukları içtimaî ve iktisadî şartlar az çok vücade gelmelidir. Bunun en yakın misalinı müslüman şark cemiyetlerinde bilhas- sa memleketimizde bürürüz. Eski Türk âdetlerinin biraz yadırgadığı çok karılılık, aşağıda anlatacağımız gibi, 1917 aile kanunu ile sınırlandı, ikinci karının ev cemiyetine girmesi ilk karının arzusuna bırakıldı. 1926 kanunu ile de bu kayıt tamamen kaldırılmıştır.

İçtimaiyatçılar böylece medenî milletler arasında gittikçe yayılan tek karılığa sebep olarak türlü türlü düşüncelerde bulunmuşlardır. Kimisi erkek kadın sayısının toprak üzerinde denk olmasını ve çok karılığın harp gibi arızalardan dolayı erkek sayısının azalmasından ileri geldiğini söyler. Kimisi de yeni aile tipinin ahlâkî gayeler bakımından daha ziyade tek karılığa uyduğunu ileri sürer. Bu kabilden düşüncelerin her birinde doğru taraf vardır. Ancak tek karılığın yayılma sebeplerini izaha kâfi değildirler. Her şeyden evvel gözönüne alınacak nokta yukarıda anlattığımız ferdîleşme kanununun bir takım terbiyevî ve ahlâkî gayeler doğurmasıdır. Cemiyet için faydalı bir zümre olmak isteyen yeni aile bugünkü iktisadî ve içtimaî hayat karşısında bir fedakârlık ve terbiye yuvası olmak mecburiyetindedir. Bu şartların tahakkuk ettiği her yerde tek karılılık da teessüs edecektir.

— VIII. —

F e m i n i z m

İş bölümünü doğuran sebepler, aynı zamanda kadın hakkındaki görüşleri de değiştirmiştir. Avrupada bu değişmeyi biz on dokuzuncu asır başlangıcında görüyoruz: Pederîye mensup olan Cermen ailesiyle, pederşahî tipinden olan Roma ailesinin hukukî temellerinin bir araya gelmesinden doğan bugünkü Avrupa ailesi büyük san'at hayatının serpilmesi, fertleşmenin ilerlemesi neticesinde müsavîlik şuuruna vardı. İlk evvel İngilterede görünmeğe başlayan bu şuur, sonradan muhtelif Avrupa memleketlerine dağıldı. Yalnız aile hukukunu değil, aynı zamanda siyasî ve meslekî hukukta da iki cins arasında tam müsavîlik güdülmeğe başlanmıştır.

Bu hareketin bizdeki geçmişi, on dokuzuncu yüz yılın sonlarına doğru başladı. Yalnız iki farkla. Birincisi: Bizde feminizm, yani kadınlık kimıldanışı siyasî, meslekî haklar için değil, içtimaî hayata karış-

mak gibi sade bir hak isteme şeklinde zuhur etti. İkincisi: bizdeki feminizm, birinci farkın neticesi olarak, Türk kadınlarından ziyade Türk erkeklerinin fikir kavgasında görünür. Daha 1860 sıralarında Avrupaî bilgileri Türkiyede yaymak için erkekler tarafından kurulan (Cemiyeti İlmiyei Osmaniye) isimli bir Türk derneği, gazetesinde kadın hukukunu korumaya başladı. Sonraları şairlerimiz bilhassa Fikret, Hâmit, Âkif, Gökâlp kendi görüşleri bakımından Türk kadınının hakkına tercümanlık ettiler. 1908 inkılâbı, Balkan savaşı, dünya harbi ve nihayet 1923, ve ikinci dünya harbi zaten iktisadî ve içtimaî zaruretlerin zorladığı kadın inkılâbını çabuklaştırdı. O kadar ki bugünkü Türk kadını yalnız aile hukukunca erkeğe denk bir hukuk kazanmakla kalmadı, kendisine siyasî hak da verildi, B. M. M. ne girdi. Temenni edilecek şey hiç bir ceht ve mücadele olmaksızın kısmen haricî tesirlerin, yani kadınlık ile alâkası olmıyan âmillerin (harb gibi), kısmen erkekler tarafından kadınlar namına yapılan fikir savaşının ve bazı kadın muharrirlerce desteklenen içtimaî hayata iştirâk dâvasının mahsul olan kadın hürriyetine, bizzat bu nimetlere konan Türk kadınlığının hak kazanması, verilen nimetlerin kadını bilmesi, hürriyetini iyi kullanılmasıdır.

İKİNCİ KISIM

BİZDE AİLE SOSYOLOJİSİ

ve

Umumî ve Millî Aile içtimaiyatları

Aile içtimaiyatının ana noktalarından bir kaçını gözden geçirdikten sonra, bu noktaların kendi içtimaî tarihimizde nasıl bir yüz gösterdiğini görmek faydadan halî olmıyacaktır. Zaten umumî içtimaiyat kanunlarının sağlamlaşması, muhtelif cemiyetlerdeki aile şen'iyetlerine bakıp onlarda bu kanunların ne derece yer bulduğunu anlamakla mümkündür. Bundan başka Türk ev hayatının ve Türk kadınının dünkü, bugünkü ve yarınki halini içtimaiyat gözüle araştırmanın bugünkü ilimî cemiyet bakımından da bir vazife olduğunu unutmamalıdır.

— I. —

Türklerde aile

Türkler, tarihin en eski bir kavmidir. Umumî içtimaiyat, böyle bir kavmin tarihine baş vurmaktan geri kalamaz. Şimdiye kadar aile

tarihini yoklayan âlimler «İrk» düşüncesine takılıp kaldıklarından yalnız ârî denen kavimler üzerinde durdular. Yakın bir zamana gelinceye kadar, Turanî ırk zümresine bağlı kavimlerde aile hayatına ve kadın hukukuna ilişkin vakıaların ehemmiyeti ihmâl edilmişti. Orta Asyada gezmiş, seyyahların Türk ailesi, Türk kadınlığı etrafındaki dağınık kayıtları bir tarafa bırakılmak şartile ilk defa Türklerde aileden bahseden Fransız etnografya âlimi Grenard'dır. Bu âlim Şarkî Türkistanda yaptığı araştırmaları «Türkistan ve Tibet» adı altında neşretti. Onun ardı sona Fransız içtimaiyatçısı G. Richard «Tarihte kadın» eserinin mühim bir kısmını Türk ailesine hasretti. Daha sonraları bizde en tanınmış Fransız içtimaiyatçısı Durkheim Türklerde aile hayatı hakkında bir kaç mülâhaza ortaya attı. Değerli içtimaiyat âlimimiz Ziya Gökalp Fransız âlimlerinin dediklerini yüğürmek suretile Türk ailesinin dünkü ve bugünkü hali hakkında etraflı bir Türk aile sosyolojisi yaptı. Şimdi bunların her birini kısaca görelim.

1. — Grenard'ın görüşü

Bu Fransız âliminin görüşleri bugün Çin Türkistanı dediğimiz sahada yaşayan Türklere aittir. Grenard ilk önce şu vak'alara işaret ediyor.

A) Türk kıızı hayat arkadaşını seçmekte nisbî bir hürriyet sahibidir. Zaten müslüman cemiyetlere mahsus ayrılık, kadın kapallığı, Şarkî Türkistan Türklerinde mevcut değildir. Diğer Türk kabilelerinde kalın adı altında nişanlanının, nişanlısı kıza verdiği mehrden burada eser yoktur. Yalnız Toyluk denen ve mecburî bir sıfatı haiz olmıyan bir hediyein verilmesi lâzımdır.

B) Türk kadını iktisadî hayatta erkeğin tam arkadaşıdır. Yalnız ev içinde değil, pazarda da kadın, hayat arkadaşının ögüncüsüdür. «Bir rençper malının fazlasını pazardan satmak istediği zaman karısı ile beraber satış yerine gider. Fiyatı kestirmekte hâkim olan kendisinden ziyade karısıdır. Hattâ çok defalar kadın pazar işlerini yalnız da halledebilir.

C) Bu iktisadî hürriyet yanında, Türk kadınının haiz olduğu hukukî hürriyet dikkate değer. Evli kadın her türlü tasarruf hakkını muhafaza eder. Mal ayrılığı prensiptir. Hattâ kadın, babasının ailesiyle ilişkisini kesmemiştir. Boşanma neticesinde kadın yalnız babasının evinden getirdiği malı değil, aynı zamanda evlilik müddeti içinde bu maldan sarfedilen kısmı da kocasından istemesi hakkını taşır.

D) Çok karılılık, bu saha Türklerinde, ancak ilk karının rızasile mümkündür. Bununla beraber çok karılılık, Çin Türkistanında yayılmış bir âdet değildir. Ancak zengin tüccarlar arasında görülür. Bunlar da ikinci veya üçüncü karılarını ilk karılarının bulunduğu şehirden bir başka şehirde bulundururlar.

Fransız etnografyacısı Grenard'ın tasvirlerindeki esaslı çizgilerden bir kaçı bundan ibarettir. Fakat telâkkîsinin asıl mühim kısmı, bu tasvirlerin bağlandığı izahda görülmektedir. Nasıl oluyor da müslüman olan bu Türklerde, Avrupalıları hayran bırakan bir demokratik aile hayatı görülüyor? Fransız âlimine göre islâmîliğin bu mıntakaya nüfuzundan evvel pederşahî bir aile hayatı vardı. Sonradan iktisadî ve içtimai hayatın serpilmesi, kadın - erkek münasebetlerinin demokratlaşmasına yardım etti. Bu demokratlığı çok defalar, aile ahlâkının gevşekliği ile bir sayan Grenard millî Türk âdetlerinin bozulması mes'uliyetini sık sık vukua gelen Çin istilâlarına atfetmektedir. Kısası, bu etnografyacıya bakılırsa, Şarkî Türkistan Türklerinin aile tipi, pederşahî iken muhtelif tesirler neticesinde iki cinsin müsavatını tanıyan bir tipe inkilâp etmiştir.

2. — G. Richard'ın görüşü

Fransız içtimaiyatçılarından Richard, Rus ve İngiliz etnograflarının bildirdiklerine dayanarak, Garbî Türkistan Türklerinin aile hayatı hakkında bizi aydınlatmağa çalışmaktadır. Şehirli Türklerden ziyade Yakut, Kırgız, Altay Türkleri gibi aşiret hayatı yaşayan soydaşlarımızda görülen aile hâdiselerini araştıran bu bilgice göre Türklerde aile tipi tek değildir. İçtimai ve iktisadî şartlara göre muhtelif tiplere ayırmak gerektir.

A) Yakut Türklerinde aile maderî din çerçevesine girer. Hısımlık bağında esas anadır. Bununla beraber, meselâ Romadaki «Pederşah» a benzer bir «Maderşah» yoktur. Ailede hâkim olan uzuv yine erkektir. Ancak bu erkek, ana tarafındandır, meselâ dayıdır. Dışardan evlenme esası olduğuna göre, başka bir klâna mensup olan erkek, kadının totemini kabul eder.

B) Kırgız Türklerinde aile pederşahî bir manzara gösterir. Hısımlık bağında temel babadır. Totemliğin yerine ecdat dini almıştır. Her evlenme, genç kadının kocasının aile dinine katılması demek olduğundan bir takım merasım yapılır. Bu merasimin izlerine bugün müslüman olmuş olan Kırgız aşiretlerinde rastlamak güç değildir. Evlenen nişanlısı verdiği kalın bu izlerdendir.

C) Altay Türklerindeki aile tipi yukarıki ikisinin arasında orta bir tiptir. Şöyle ki erkek kadının ailesine girer. Bu hal, maderliğe olan yakınlığını gösterir. Fakat öte taraftan kadına bir mehr vermek mecburiyetindedir. Ancak bu mehr hediye, para şeklinde olmayıp, geçici bir iş yardımı vaziyetindedir. Erkek kısa bir zaman karısının ailesi yanında çalışarak mehre karşılık bir hizmette bulunur. Bu nokta, Altay Türklerindeki aile tipinin Kırgızlarla ilişkisini gösterir. Böylece aşiret hayatı yaşayan Türklerde üç tip aile görülmüğünü söyleyen bu Fransız içtimaiyatçısı, her üç tipin içtimaiyat yönünden ehemmiyetine işaret ettikten sonra, Türkistanın ve Anadolunun şehirli Türklerindeki aile hayatına temas ettikten sonra «yakutlardan Osmanlılara» doğru giden bir ilerleme zincirinin bulunduğunu söyler. Hattâ bu zincirin uzak Asyanın Japon sahillerinden başlayarak Finlândiya'ya doğru uzanan mıntakadaki aile müessesesinin tekâmülü ile de ilgisi olduğuna işaret eder.

3. — E. Durkheim'in görüşü

Memleketimizde fikirleri en çok yayılmış olan Durkheim doğru-
dan doğruya değilse bile, başkalarının Türklerde aile hayatına ait ol-
mak üzere ileri sürdükleri düşünceler dolayısıyla bazı tenkitlerde bu-
lunmuştur. Bu tenkitlere göre Durkheim, şarkî Türkistan Türklerin-
deki demokrat aile tipi, Grenard'ın sandığı veçhile, eski bir pederşah-
lığın inhilâlinden doğmamıştır. Bu noktadaki aile müessesesinin doğ-
rudan doğruya mâdrî tipin değişmiş bir şekilde olması çok muhtemel-
dir. Nitekim en iptidaî Türk kavmi sayılan Yakutlarda bu mâderî
şekil Yakutlarda Sib adını taşıyan bir grup olup bugün aileye
atfettiğimiz bütün hukukî vasıfları taşımaktadır. Şüphesiz tip içinde
küçük aileler vardır. Fakat bunlar geçici hayat tarzlarıdır. İçtimai
zümrenin hiç bir müdahalesine maruz değildirler. Hısımlık, aynı Sib
bağlı olmaktan ileri gelir. Biz bunu Yakutların aile adlarında da gö-
rürüz. Her yakut kendi Sib ismi ile anılır. Durkheim'in İngiliz
etnograflarına dayanarak ileri sürdüğü bu düşünceler, Türk dil
bilgici Kâşgarlı Mahmud'un kitabındaki bir kayıt ile de sağlamlaşı-
yor. Gerçekten Mahmud'a göre eski Türklerde aile adı boy adından
ibaretti. Birisinin adını öğrenmek için hangi sib'den, hangi boydan ol-
duğunu sormak yeterdi. Durkheim diğer taraftan, Kırgızlardaki aile-
nin pederi olduğunu, zira çoban olan bu aşiretlerden hayvanların ye-
tiştirilmesi için ailenin fazla sayıda olmasına lüzum bulunmadığını,
ancak haricî tehlike zamanlarında küçük ailelerin ve pederşahî bir
aile halinde birleştiklerini söyleyen Alman içtimaiyatçısı Gross'u da

tenkit eder: Gross dar bir iktisatçı gözile hâdiseleri tahlil ederken asıl ailenin ne demek olduğunu gözden kaçırmıştır. Aile bir takım hukukî ve içtimai bağların yekûnu olduğuna göre meseleyi bu bakımdan araştırmalıdır.

3. — Z. Gökalp'in görüşü

Biraz ileride göreceğimiz gibi, 1908 - 1914 de Türkiyedeki Türk kadınlığı derin bir değişme geçiriyordu. Çözülen eski aile hukuk ve ah-lâkı o zamanın okumuşlarını bu mühim içtimai mesele üzerinde düşünmeğe icbar etmekte idi. İşte bu arada Türk içtimaiyatçılarından Gökalp'de bu meseleye karşı alâka duydu. İlk Türk ailesi hakkında ortaya atılmış görüş ve düşünceleri yokladı. Yukarıda isimlerini saydığımız Avrupa âlimlerinin dediklerini tekrar elekten geçirdi. Onların görüşlerini göz önündeki içtimai hâdiselerle karşılaştırdı. Bundan maksadı içtimaiyatın göstereceği aydınlık sayesinde değişen içtimai bünyemizin buhranını azaltmak, yeni bir aile düzeni bulmak ve bu düzeni kanunlaştırmak idi. Şu halde Gökalp'in telâkkisinde Avrupa-lı âlimlerinkinden ayrı olarak ıslâhatçı bir gaye vardır.

İlk önce içtimaiyat ilmine yardımı ile Türklerde ilk ailenin neden ibaret olduğunu araştırdık. Bunun için kendinden evvel bu mesele etrafında düşünmüş olanlarınkini red veya kabul etmek gerektir. Durkheim'in fikrine dayanarak Grenard'ın şarkî Türkistan Türklerinin ailesine ait düşüncesini reddetti. Bu mıntaka Türklerinde kadın, erkeğe müsavi bir aile uzvudur. Bu müsaviliğin, kuvvetli bir pederşahlığın zaafından ileri gelmesi lâzım gelmez. Bütün Türklerde de aile pederşahlığın çağını geçirmeden maderîlikten doğrudan doğruya pederîliğe atlamıştır. Bir kavmin muhtelif dallarında muhtelif aile tipleri olması kabul edilemez. Ana seciye, şeraitin başkalığına rağmen, kendisini muhafaza eder. Bu yüzden Türk ailesinin Yakutlarda maderî, Kırgızlarda pederşahî, Altaylarda ikisinin ortası bir tip olması fikrini reddetmek lâzımdır. Pederşahlık, Türklerde hiç bir zaman vü-cude gelmedi. Yakından araştırılırsa Türk ailesinin seciyesi her zaman birdir. Hattâ Yakutlardaki maderî şekil bile, tamamiyle maderî olmayıp pederî, yani iki cins hukuku arasında müsavilik gören bir şekildir. Gökalp bu noktada Rus etnograflarından Sieroszoskinin pek mühim bir araştırmasına dayanarak nasıl iki cins Toteminin Yakutlarda aynı ehemmiyetini taşıdığını, göstermektedir. Bu âdet Kırgızlarda da vardır: pederşahî sayılan Kırgız ailesinde ocak mukaddesliği, yalnız ananın, yani baba ecdadının değil, aynı zamanda ana ceddinin de şamil olduğu su götürmez bir gerçektir. Kısası içtimaiyatçımıza

göre gerek şarkî Türkistan Türklerindeki, gerek Yakut ve Kırgızlardaki aile tipi, muhit ve medeniyet şartlarından ileri gelen ikinci derecede farklarla hep aynı aile seciyesinin yani müsavatçı, demokrat bir ev hayatının ifadesidir.

Anadolu Türklerinde aile hayatını araştıran Gökalp başlıca dört çağ arıyor. Boy, Ocak, Konak, Yuva. Demokratik seciye her dört çağ da görülür. Bunlardan boy, içtimaiyatçıların Klân tarifine tamamilen uygundur: Boydaşlar, hep aynı boy adını taşırlar. Karşılıklı bağıllık ana tarafındandır. Bununla beraber saygı sahibi olan dayıdır. Anadolu Türklerinin çoktan geçirmiş olduğu bu çağı, bugün şarkî Sibiryadaki Yakutlar yaşamaktadırlar. Yakut Türklerinin Sib adını verdikleri bu aile-Klânın, bizde bugün kan bağıllığını ifade eden kelimelerden biri olan Sop'la alâkası olması çok muhtemeldir.

Boy'dan sonraki ocak çağını bugün Kırgız Türklerinde görüyoruz ki aile tipi de bu olup umumî içtimaiyatta pederşahlık denen çeşide bir misal olarak gösterilebilir. Ocak, boyda olduğu gibi yüzlerce uzuvdan vücuda gelmez. Klân birliğinden, Totem bağından eser yoktur. Bunun yerine bir baba tarafında, idare edilep ve aza sayısı coğrafî ve iktisadî şartlara göre değişen bir ev hayatı vücuda gelmiştir. Yukarıda gördüğümüz gibi Richard bu tipi pederşahî sayıyordu. Gökalp'a göre bu doğru değildir. Çünkü pederşahî tipteki aile hayatında ecdat dini yalnız babanın ruhunu tanır. Meselâ Çine ait tipte görüldüğü gibi. Halbuki eski Türklerde ve bugünkü Kırgızlardaki aile tipi, baba tarafının olduğu kadar ana tarafının da ceddini tanır ve kutlular. Şu halde eski Türklerde pederşahî aile tipinin mevcut olduğunu kabul etsek bile bu kendine mahsus ayrı bir pederşahlıktır.

Geriye kalan Konak, Yuva Çağları, Anadolu Türklerinin aile tarihi bakımından çok mühimdir. Konak, Acem, İslâm ve Bizans tesirleri neticesinde vücuda gelmişti. Büyük ve umumî bir din olan İslâmlık, artık ecdat dininin ve ocağın yaşamasına elverişli olmazdı. Diğer taraftan çok karılılık, kadının kapanması, boy ve ocak devirlerinde gördüğümüz tabii kadın ve erkek münasebetlerinin müslümanlıktan gelme bir takım kayıtlarla bağlanması ortaya konak adı verilen ve Avrupalıların «harem» ismi altında pek mübalâgalı hikâyelerle tasvir ettikleri yeni bir aile tipi vücuda getirdi. Bununla beraber Türk aile hayatının kavmî seviyesi ecnebî tesirlere rağmen büyük şehirlerden uzak yurt köşelerinde, köylerde ve küçük kasabalarda kendini muhafaza etti. Tanzimat sıralarında bütün içtimaî müesseseler gibi, aile

müessesemiz de çözülmeye yüz tuttu. Memlekete büyük senayiî girişini, ecnebî sermayesile serpilmeğe başlayan iktisadî hayatta Avrupa ile temas ve Avrupa medeniyetinin bir uzvu olmak temayülü ve mecburiyeti..... gibi çeşit çeşit âmiller harem ve selâmlık gibi iki kısımdan ibaret konağın yapısı kadar ruhunu dünyayı görüş tarzını da değiştirmeğe başladı. Balkan, Trablus ve dünya harpleri bu değişmeyi çabuklaştırdı. Birinci dünya savaşının yaptığı tesir pek keskin oldu. Türk kadınları cephede düşmanla döğüşen kocalarının içtimaî iş bölümündeki yerlerini tutmak mecburiyetinde kaldılar. Eski Türklerde aile hayatının demokrat bir seviye taşıdığı hakkındaki telâkkiler bu değişikliğe ilmî bir şekil verdi. Gökalp bu meseleler üzerinde büyük bir rol oynadı. Kendi tabirile konak yuva olmaya başladı. İktisadî zaruretlerin tesiri altında konak uzuvlarını azalttı. Bir karı, bir koca ve henüz evlenmemiş çocuklarından mürekkep, Drukheim'in izdivacı dediği aile zümresi halini aldı. İşte günümüze kadar süren ve şimdi de sürmekte olan aile hayatımız, yuva şeklinin daha sağlam cemiyetimizin mefkûrelerine hizmet için daha şumullü bir içtimaî müesese halinde kurulmasını hedef edinmektedir.

Gökalp bu nazari bakımı, amelî bir bakım ile tamamladı. Türk ailesinin bu seviyesine işaret ettikten sonra kendi devrinin aile hayatına baktı. İran, Bizans ve İslâmdan gelen yabancı tesirler tarafından Türk ailesinin hakikî mahiyetinin bozulduğunu ileri sürdü. Diğer taraftan yeni iktisadî ve içtimaî şartlar, bilhassa kendisince mühim bir rolü olan içtimaî iş bölümünün vücade gelişi ve buna Türk kadınının takılması kafalara yeni bir aile kanunu yapmak lüzumunu aşıyordu. Gökalp'a göre bu tarihî - millî seviyeye dönmek, gerek yeni şartlara cevap veren bir hukukî vaziyet hazırlamak, aynı zamanda nazari bir zarurettir. Bu noktada fikirlerine çok bağlı olduğu Durkheim'in içtimaî hâdiselerde sağlık ve hastalık diye iki tarafı ayıran nazariyesinden istifade etti. Bir içtimaî hâdise bu kalan Türk ailesi, eğer geçmiş asırlar içinde maruz kaldığı yabancı tesirleri atıp kendi millî seviyesine dönmez, yeni yaşama şeraiti içindeki Türk kadınının istediği hukuk yeniliğine yer vermezse içinde bulunduğu hastalık artacaktır. İşte Gökalp bu suretle ilmî bakımı amelî bakıma bağladı ve biraz aşağıda bahsettiğimiz hukukî ıslâhata yol açtı.

5. — M. İzzet'in görüşü

Türk ailesinin tipi hakkında düşünen bilgicilerin serisini tamamlamak için İzzet'in görüşüne işaret edelim. Bu Türk bilgicine göre Gökalp'ın ilmî bakımı amelî ihtiyaçlardan müteessir oldu. Gerek Gökalp,

gerek onun arkasından yürüyenler «Türkiyede İslâm hukukunu ılâh ederek kadının mevkiini düzeltmeği ve umumiyetle garp cemiyetlerinde görülen aile hayatını kurmağı isterken bu hareketin eski Türk an'anesine, yasasına, millî benliğine dönmek tarzında tesir olunmaması ve bu suretle fazla teveccüh ve muhabbetle karşılanmasını temin etmeği» düşündürür. Fakat ilmî bakımdan birbirlerinden ayrı yaşayan Türk kavimlerinde ayrı aile tiplerinin bulunduğunu kabul etmek lâzımdır. Zira zaman ve mekân, farkları başka başka olan içtimaî ve iktisadî hayat şartları aynı din ve ırk ailesinden olmakla beraber birbirinden ayrı yaşamış Türk zümreleri arasında aynı aile tipinin mevcut olmasına engel teşkil etmiştir.

— II. —

Türk aile hukuku

Bir devrin aile hukuku o devrin dünya, hayat ve kadın haklarındaki telâkkisine göre değişir. Türk aile hukuku tarihine bu bakımdan bakıldığı takdirde dört çağ görülebilir.

Birinci Çağ: kavmî âdetler devri.

Her milletin olduğu gibi Türklerin de bir yazılmamış hukuk devri vardır. Kanun koyan devlet adamının çıkışına kadar, hukukî işleri bir takım âdetler ve an'aneler çevirirler Yakutlarda, Kırgızlarda, Orta Asya ve Anadolu Türk aşiretlerinde bugün aynı hal görülmektedir. Topuna birden bakıldığı takdirde bu âdetler, kadına oldukça iyi bir mevki verir. Nişanlılık, erkeğin kadına verdiği kalın, evlenme, boşanma meselelerinde demokratik esaslar görülür. Kalın vermek, Fransız içtimaiyatçısı G. Richard'ın kabul ettiği gibi, bazı iptidaî cemiyetlerde erkeğin kadını satın alması kabilinden değildir. Araplarda görülen mehrin vasıflarını taşımaktan ziyade Cermenlerde mevcut olan «sabah hediyesi - Morgengabe» ne benzer. Gerçekten bütün içtimaiyatçılar yalnız eski araplardaki değil İslâm hukukundaki mehrin evlenmeyi bir nevi ticaret işi saydığını kabul ediyorlar. Fakat kadın bugünkü haliyle sadece kadın karşısında erkeklik şerefine muhafazası içinde bir vesiledir. Değerini azlık ve çokluğunda değil yalnız bir hediye olmasında aramalıdır.

Eski Türklerde çok karılılık bulunduğunu hiç bir tarihî kayıt, hiç bir etnografya görüşü gösteremez. Müslüman olan Kırgızlarda, şarkî Türkistan Türklerinde mevcut olan çok karılılık ise Araplarda ve Acemlerde görülen çok karılılık olmayıp büsbütün başka Türklere has bir âdet halini almıştır. Grenard, iki veya daha ziyade karılı olmak

isteyen erkeklere şarkî Türkistan mollalarının istemiyerek izin verdiklerini, ikinci veya üçüncü karının ilk karının bulunduğu şehirden başka bir yerde olması gerek olduğunu anlatıyor. Boşanmaya gelince bu millî âdetlere son derece fena görülürdü. Cengiz yasasına göre boşanmanın erkek aleyhine ölüm cezasile karşılandığı gözönüne alınacak ve yasanın millî Türk âdetlerini kanun haline soktuğu düşünülecek olursa erkeğin kadın karşısında ne kadar kayıtlı bir vaziyet içinde bulunduğu anlaşılır.

İkinci Çağ: İslâm Hukuku

İslâm hukukuna göre Türk kadını erkekle beraber aynı maddî vaziyette değildi. Erkek, aile meclisine veya hâkime baş vurmağa lüzum görmeksizin boşanma hakkını haizken kadın bu hakka prensip olarak malik bulunuyordu. Çok karılılık esası karşısında kadının hiç bir itiraz hakkı yoktu. Buna mukabil kadın bir mihr almak hakkına sahipti. Bu mihr iki kısımdan ibaretti. Birinci kısmı evlenmeden evvel verilirdi. İkinci kısım sonraya bırakılırdı. Malî idare, mal ayrılığı prensibine dayanırdı.

İslâm hukukuna göre nişanlılık hiç bir hukukî kayıtlı bağlı değildir. Bununla beraber Türkler arasında bir nevi âdet hukuku kurulmuştu. Buna göre nişanlılık evlenmeyi zarurî kılan bir ahlâkî mecburiyet sayılır. İslâm hukukunca evlenme bir mukavele olup iki tarafın rızasına bağlıdır. Kadın bu rızasını vekili vasıtasıyla bildirir. On altıncı asra kadar evlenme yalnız iki şahit önünde yapılırken Türk hukukçularından Ebussuud'un tesirile devletin müdahalesi temin edilmiş ve İzinname usulü ihdas olunmuştur.

Üçüncü Çağ: 1917 Aile Kanunu

Yukarıda Türk aile içtimaiyatında söylediğimiz gibi Türkiyedeki Türk ailesi konak şeklinden yuva tipine geçmiye başlayınca İslâm hukukuna dayanan aile kanununda da bir düzeltme ihtiyacı duyuldu. Türk kadınlığına ilişen meseleleri ortaya atan okumuşlarımız seslerini nihayet dünya harbinin sonlarına doğru dinletebildiler. 1917 de bir kanun yapıldı. İslâm hukukuna bağlı kalmaktan tamamiyle kurtulamıyan bu kanuna göre evlenme işlerine devletin karışması esası temin olundu. Meselâ nişanlılık sözlenmesinin hukukî bakımdan bir evlenme başlangıcı olmayacağı, hâkimin kararı olmadıkça devletin memuru önünde yapılmıyan evlenmelerin kanunca tanınmayacağı gibi maddelerle aile hayatı tanzim edildi. Bu kanunun en mühim maddeleri çok karılılık ile boşanma meselelerinde görülmüştür. Kocanın ikinci bir karı sahibi olması ilk karının rızasına bırakıl-

dı, boşanmayı gerektiren meseleleri düzeltmek için aile meclisleri kuruldu.

Dördüncü Çağ: 1926 ile başlayan devir

1917 de ilân edilen bu kanun bir sene sonra, mütareke sıralarında yabancı devletlerin karışması yüzünden İstanbul hükûmetince ilga edildi. Türkiye 1926 tarihine kadar bir aile kanunundan mahrum kaldı. 1924 de bir kanun projesi yapıldı ise de yarıda kaldı. Nihayet 1926 da yeni bir kanun yapmaya lüzum görmeden Avrupadaki aile kanunlarının en mükemmeli sayılan İsviçre medenî kanunu kabul olundu. Bu muktebes kanun erkekle - kadın arasında müsaviliği gütmekte çok karırlılığı yasak etmekte. Türkiyede hukuk bakımından din farkını kaldırıp bütün vatandaşları aynı kanuna tabi kılmaktadır.

Kadınlık hayatımızın serpilmesine engel olan bütün mânileri ortadan kaldıran bu kanunun Cumhuriyetçi ve İnkilâpçı yeni Türkiye'nin bir içtimaî zaferi olarak görmek lâzımdır. Kanunun değeri, Türk ailesinin bugünkü bulunduğu yuva tipinin her türlü ihtiyaç ve mefkûrelerini tatmin etmek bakımından ne kadar büyükse müslüman şark milletlerinin kadınlarına rehber olmak itibarile de o kadar ehemmiyetlidir. Nitekim Kanunun ilânından iki yıl sonra Arnavutluk Türkiye'nin peşinden yürüdü, aynı ruhu taşıyan bir medenî kanun neşretti. Hâlâ 1917 Türk aile kanununu tatbik eden Suriye bizim kanunumuzu benimsemeye özeniyor. Kısası, Türk aile hukukunun bu son çağı diğer şark milletlerine medenîleşmek yolunu gösteren hayırlı bir kılavuz rolünü oynayacaktır. Bu bakımdan denebilir ki Türk ailesinin hukukî durumu şark milletleri arasında izleri daima büyüyecek bir inkilâptır.

— III. —

Türk ailesi etrafında hukuk
sosyolojisi meseleleri

Modern sosyolojinin gittikçe daha çok kollara ayrılması vakiasının Türkiyedeki sosyolojik meseleler için de varid olup olmayacağı bir mesele teşkil edebilir. Bu noktada reel vaziyet, ideal hal bakımından ayrı ayrı görüşlerin bulunacağı şüphesizdir. Sosyoloji meşguliyetlerinin gittikçe daha ziyade fikrî bir işbölümüne tâbi olduğu, hiç değilse tâbi olması lâzım geldiği düşüncesinin etrafa yayıldığı inkâr edilemez.

Böyle bir bölünme, en ziyade hukukî içtimaiyata ait meselelerde belirmelidir, kanaatindeyiz. Bu meseleler, bütün bir ömrü meşgul

edebilecek cesamettedirler. Ayrıca politika ve tatbikat cihetinden ele alınmaları cemiyetin hayatî ihtiyaçları tarafından âdeta emredilmektedir denebilir. Sadece günümüzün Türk hukuk siyasetini işgal eden meselelerden bir kaçını hatırlayınız: Toprak dağıtım kanunu, işçi sigortaları kanunu, umumî gelir vergisi kanun projesi, nesebi bozuk çocuklara ait neseb tashihi kanunu ... ilâ. Bunların içinde sırf aile müessesesini alâkalandıranlar ayrı ve tam bir sosyoloji kolu için zengin bir malzeme sahası ve aksiyon imkânı vaad eylemektedir.

1 — İsim Müessesesi

Bir kaç senedenberi Türk sosyolojisinin hukukî problemlerinden biri olan isim müessesesi etrafındaki folklorik ve sosyolojik araştırmalarımız, Türk aile sosyolojisinin nazarî taraflarına ait olan bu tetkike tatbikî bir kısım ilâve etmekliğimize zemin hazırlamıştır. Bu meseleye ait asıl etüdümüz bundan evvel «Medenî Kanunun XV inci Yıl Kitab» ında neşredilmiş olduğundan burada daha başka bir zaviyeden hareket edeceğiz.

Bugünkü medenî memleketlerde fert ismi, birî aile ismi, diğeri öz ad denen iki isimden teşekkül ediyor. Bir çok Avrupa milletlerinde şahıs ismi öne geldiğinden buna Önad (Prénom, Vorname) denir. Aile ismi ikinci olarak gelmektedir.

Bunun böyle olduğuna bakarak aile tarihinde bu hâdisenin umumîliğine hüküm etmemelidir. Meselâ eski Yunan, aile adına tamamen yabancıdır. Her şahıs başlı başına bir isim taşırdı. Ailesile veya babasile alâkadar hiç bir isime sahip değildi. Tersine olarak öz isim de her zaman ve her yerde görülmez. Meselâ Romada öz isim yoktur. Mevcut olan gensin adıdır. Ferd bununla hem kendisini, hem de mensup olduğu aileyi göstermiş oluyordu.

Bazı hukukçulara göre öz isimleri kullanma, bugünkü Avrupaya barbarlarla birlikte gelmiştir. İlk zamanlar Roma an'anesi ortadan tamamen silinmiş, ferdler yalnız öz isimleriyle kalmış iken sonraları Romadaki aile isimleri tekrar ortaya çıktı. Onuncu asırda baş gösteren bir ihtiyaç on birinci asırdan sonra eskisi gibi yerleşmiş oldu. Fakat bu defa bilhassa Cermen âdetlerinin tesirile öz isim yer tuttu. Bu suretle Roma ve Cermen âdetlerinin karışmasından bugünkü Avrupa isim alma sistemi doğmuştur.

Biliyoruz ki bu sisteme göre kanunun tanıdığı bir birleşmeden doğan her çocuk babasının adını alır. Aynı zamanda kendisine bir öz isim verilir. Bu ön isimin bir tane olması zarurî değildir. Bunları ana ve baba istedikleri gibi seçerler. Mamafih Fransız inkilâbı sıraların-

da bir kanun öz isimlerin tarihî şahsiyetlerin, mahallerin adlarından seçilmesini mecburî kılmış ve bu, mecburiyet halinden çıkararak âdet hukuku haline girmiştir. Hemen daima tarihî ve mukaddes isimleri ön isim olarak alınmaktadır.

Şimdi isim meselesinin icap ettirdiği bazı hukukî noktalara kısaca işaret edelim.

1 — Gayrimeşru çocuk, sonradan tanındığı takdirde babasının veya anasının adını alır. O zamana kadar taşıdığı soyadını terkedecektir.

2 — Kabullenilmiş çocuk kendisini kabul edenin soyadını kendi öz adına ilâve edecektir.

3 — Evlenen kadın kocasının soy adını alır. Bu âdetin Avrupa-daki mazisi oldukça eskidir. Türkiyeye yeni hukuk telâkkîsi ile 1926 da girmiştir. Fransada 1893 e kadar hiç bir kanun bu lüzumu zikretmez. Ancak 1893 de bu cihet düşünülmüştür.

Fransız medenî kanununun 299,311 inci maddelerine göre kadın boşandıktan sonra, kocasının ismini bırakır ve eski aile adını taşır. *Capitant*, kadının kocasının ismini almasını şöyle izah ediyor: «Her halde kadının koca adını taşıması mecburiyeti Fransada ilkin bir âdet hukuku idi. Kanuna sonradan geçti. Eski Fransada evli kadınlar meselâ (La femme Paule-Paul'un karısı) tarzında anılırdı » *Planio* l'un da işaret ettiği gibi bu (La femme de..) demektir. Bugünkü *Madame* aynı tarzın incelmış şeklinden başka bir şey değildir. Almanlarda da aynı tarz mevcuttur. Alman kanunu, âdet hukukunu olduğu gibi geçirmekte başka bir şey yapmamıştır. Bazı Fransız hukukçuları, Fransada bunun âdet hukuku olmadığını zannediyorlar.

Türklerde evli kadınlar, evlenmeden evvelki aile isimleriyle kaydedilmişlerdir. Yalnız isimlerinin hizasında evli olduklarına dair işaret vardır. Mamafih kütüklerde böyle görülmesi, karının kocasının ismini taşıması âdetinin yokluğuna delil olamaz. Ekseriya «... gilin gelini», «... oğlu'nun karısı» formülü, kadının öz ismi ile beraber kullanılır idi ve şimdi de kullanılmaktadır. Aslının ne olduğu bilinmeyen ve kim tarafından da konduğu belli olmıyan, fakat resmî muamelelerde müstamel olan «Bay - Bayan» meseleleri, şehir muhitlerinde meselâ «Madame Truman» tarzında «Bayan Erkman» biçiminde bir kullanılış görülüyor. Bu suretle kadınlarımızın isimlenmesinde de bir nevi Avrupalılaşıma güdülmektedir (1)!

(1) Yeni neşredilen «İslâm Ansilopedi» sinin (Bay) maddesi, bu iki kelimenin hiç bir ilmî esasa dayanmadığını belirtmektedir.

4 — Boşanmış kadın kocasının ismini taşımak hakkına sahip değildir. Halbuki dul kadın taşıyabilir. Ayrılık hayatı esasında da kadın kocasının adını takınır. Fakat bu hususta bir mahkeme kararı varsa kadın bu hakkına artık malik olamaz.

2. — Soyadının Hukukî Değeri

Fakat bu kadar ehemmiyeti olan, milletlerin ileri, medenî seviyesi nisbetinde ehemmiyeti artan soyadının hukukî mâna ve değeri nedir? Bir telâkkiye göre aile ismi, bir mülkiyet hakkı teşkil eder. Fakat bu telâkkî, mülkiyetin ne olduğunu gözönüne almaz. Mülkiyet, aslında, mukabil bedel ile ölçülen bir kıymet değil midir? Halbuki aile ismi taşımakta böyle bir kıymet yoktur.

Burada maksadın şahsî mülkiyet değil, aile mülkiyet olduğu iddia edilebilir. Hayır! Bu bakımdan da mülkiyeti düşünemeyiz. Bir mala, bir mülke sahip olmanın neticesi, o mal ve mülkü istediğimiz zaman terk edebilmektir. Halbuki fert aile adı üzerinde bu hakkı haiz değildir.

Bir kısım hukukçulara göre meseleyi şu şekilde halletmeli: İsim aile hayatına nizam ve intizam verir, ferdleri tanıtır bir hukuk rejimidir. *C a p i t a n t* bu telâkkinin doğru, fakat noksan olduğunu söylüyor. İsim, ferdleri tanıtan bir sistemdir. Lâkin isimde bundan fazla taraf var: Aile adı hukukî bir hâdise doğurur. Her soyadı başkalarından hürmet ister. Onu kullananları, âlet edinenleri kanun çarpar. Bir kelime ile soyadı, şahsın hukukunun mütemmimi olan bir unsurdur. Bu bakımdan onu mülkiyet hakkına benzetmek yanlış olmaz. Fakat dikkat edelim ki işin içinde sadece bir benzetmek vardır. Yoksa tam mânasile bir mülkiyet hakkından bahsedilemez. Meselâ ticarî semboller ve isimler, gerçekten birer mülkiyet hakkıdır, satılabilir. Halbuki aile isimlerinde bu seviye yoktur.

Bu suretle soyadının umumî vasfını gösterdikten sonra hukukî seviyelerine işaret etmek mümkündür.

A. — Kanunun tayin ettiği uzun bir müddet zarfında her hangi bir şeye tasarruf etmek, o şeye tasarruf hakkını bahsettiği halde isimde böyle bir tasarruf mevcut değildir. Meselâ elli yıl sonra aile isminin suiistimal edildiğini dava etmek mümkün müdür? Böyle bir dava vaki olmadığı takdirde uzun bir istimalin bir kaide olacağı kabul olunabilir.

B. — İsim sahibi, kendi soyadını hibe veya sözleşme suretiyle başkalarına bırakamaz.

C. — Soyadı keyfî olarak istendiği gibi değiştirilemez. Alâka-

dar makamların kararını almak lâzımdır. Mamafih değiştirme hakkındaki yasak, eskiden olduğu gibi, çok Őiddetli değildir. Fransa Ceza kanunu (madde: 259) yalnız bir Őeref iddiasile yapılan değişiklikleri cezalar. Fransada inkılâp sıralarında bu yasak pek Őiddetli idi: Vatandaşlar Vilâyet Umumî Meclislerine kaydettirdikleri isimleri değiştirirlerse gelirlerrinin dörtte birini ceza verirler ve altı ay hapis edilirlerdi. İnkılâptan evvel Fransada isim değiştirme hürriyetini çok fena istimallere neticeleri görüldüğünde inkılâp buna karşı gelmek istemişti.

Asrî medenî kanunlar umumiyetle soy adlarının muhafazasına ehemmiyet veriyorlar. İsim sahibi adının sicil defterlerine yanlış kaydedildiğini, mânalarını değiştirecek Şekle girdiğini iddia edebilir. Yahut bir başkasının kendi adını âlet ettiğini ileri sürer. Bu takdirde mahkemeden isminin kütüğe doğru yazılmasını temin ve bir başkasının kendi adını kullanmasını menetmek talebinde bulunur. Bu hususta mahkemenin herhangi bir zararın vukuunu aramasına lüzum yoktur. Böyle bir talep vukubulunca ekseriya kabul edilir. İŞin içinde aynı kaynaktan gelen muhtelif ailelerin aynı soyadını taşımalarından gelen bir karışıklık olduğu ileri sürülürse mahkeme davayı kabul etmez. Başka türlü karışıklık davaları kabul olunabilir. Meselâ romanlarda edebî eserlerde muhayyel Şahsiyet isimlerinin reel soyadlarıyla karışması da isim hakkında doğma davalara yol açabilir. Muharriirin kafasında her hangi bir fenalık fikri olmasa bile, alâkadar kimse mahkemeden romancının eserindeki ismi değiştirmesini talep hakkını haizdir. Bu gibi davaların, muhakkak o isim sahibi tarafından yapılması da lâzım değildir. Fransız medenî kanununa göre bir ailenin bütün azaları bu hakka sahiptirler. Hattâ kendisi o ailenin soy adını taşımadığı halde, uzaktan bir mensubiyet ona bu dava hakkını vermektedir. Bu nokta, gittikçe darlaşan ailenin, nasıl geniş bir aile çerçevesinden çıktığını göstermek itibarile içtimaiyatça hususî bir ehemmiyeti haizdir. Zaten bütün isim meselesi, müsbet hukuktan ziyade aile içtimaiyatını alâkadar eder: İptidaîlerin totem adına karşı duyduğu hürmet, yavaş yavaş daralan ailenin sonraki Őekillerine geçmektedir. Aile davalarında (isim kirletmek), (adımızı berbat etti) gibi ifadeler, hep aynı mukaddeslik ruhunun laikleşerek devamından başka bir Şey değildir. Soyadının kudsî seciyesi gerçekten dinî bir mukaddesliğin lâikleşmesinden ileri gelmektedir.

3. — Bizde 1934 Kanunu

Bu umumî noktaları Şöylece kaydettikten sonra işin milli içtimaiyata temas eden taraflarını yokluyalım.

1934 tarihli soyadları kanununa göre 1936 Temmuzundan itibaren bütün Türkiye halkı soyadı takınmış olacaktır. Bizde ilim, bilgi ve kalem tecrübeleri denen şeyler, memleket ve toprak ile alâkasız olduğundan bu işin önceden yapılmış bir tetkikini göremiyoruz. Bazı meraklılar soy isimleri hakkında kitaplar çıkardılar. Bunlar daha ziyade pratik ve ticarî maksatlarla ortaya atılmış eserlerdir. İçlerinde eski Türklerin kullandığı türkçe isimlerle, muhtelif şekillerinde bulunmuş ve uydurulmuş yapma adlar görülüyor.

Bu vesile ile bizde okumuş sınıfın, idare edenler zümresinin «Halkı aydınlatmak» meselesini ihmal ettiğini söylemek lâzımdır. Gazetelerde pek seyrek görülen bazı fıkralar, bir kaç makale istisna edilirse işin ruhuna, lüzumuna ve nasıl olacağına dair hiç bir şey yazılmadı. Bununla beraber yazılan şeyler tatminkâr olsa bile «Halkı aydınlatma»nın yazıdan ziyade söz ve konuşma ile daha iyi yapılacağı açıktır. Kaldı ki bizde gazete ve mecmua henüz halkın günlük dostu olmamıştır. Bu itibarla Halk Partisi Semt ocakları, Halk Evleri... v.s., gibi teşkilât vasıtasile yer yer aydınlatma hasbihalleri yapmak çok faydalı olacaktı. Nüfus dairelerinin diğer her türlü işlerini bırakarak pek aşırı olan müracaatlar karşısında birden şaşırıp kalmaları bu bakımdan biraz da halkın vaktile ve yavaş yavaş harekete geçmemesinden, daha doğrusu kendi elini tutan bir okumuşlar sınıfının yokluğundandır (1).

Son zamanlarda Anadolunun muhtelif köşelerinde yaptığım seyahatlerde on sene evvelki isim alma hâdisesinin gayet garip tahlil-

(*) Soyadları kanununun son tarihine kadar bu işi başarmağa çalışan İstanbul nüfus dairelerinden birkaçından soyadı takınma faaliyetini yakından görmek istemişim. «Halkı aydınlatma» lüzumunu bana bir kere daha gösteren bu görüşlerden ikisini kaydedeceğim:

.... nüfus dairesinde askerlik işi için mutlaka nüfus tezkeresi almak mecburiyetinde olan birisi, etrafındakilerinden bir soyadı bulmalarını rica etti. Bir kaç tane buldular, fakat nüfus memuru bunların daha evvelce başkaları tarafından alındığını ihtar etti. Zavallı adam etrafındakilere bir defa daha baş vurdu. Bu defa içlerinden biri:

— Peki, dedi. ben bir tane yakası açılmamış buldum: Atalan.

Nüfus memuru kabul etti ve bahtiyar asker neşeli, beşuş olarak ayrıldı.

Şamlı bir Arap amele artık Türkiyede kalmak istiyor, teb'asını da değiştirmiştir; kendisine göre iki aydır muvafık bir isim bulamamış. Bir gün yaptığı işleri beğenen ustası:

— Yaptığın iş sağlam, âdeta ölmezoğlu oldu, diyor. Amelenin kafasında derhal bir şimşek çakıyor. Ustasının bu iltifatındaki Ölmezoğlu kelimesi kadar güzel soyadı olamaz. Ertesi gün, kütüğe soyadı olarak Ölmezoğlu'nu kaydettiriyor.

lerine ait hikâyeler dinledim. Nüfusumuzun % 85 ini köylülerimizin ağzından «Devlet verdi!» «nüfus taktı!» «muhtar zorladı!» gibi cevaplar işittim. Herhalde yer yer yapılacak monoğrafiler, 1934 tarihli isim kanununun düşündürü tatbikat şekilleri hakkında çok zengin malûmatı ihtiva edecektir. Birçok gülünç ve gayri tabiî tarafları olan bu hâdise, normal tarafı ile bizi sevindirebilir: Munis tabiî ve türkçe olmak üzere seçilecek, daha doğrusu esasen mevcut olan soyadları, ırkî ve millî vahdeti tam bir şekilde gerçekleştirecek vasıtalarından biridir. Tasavvur edilsin ki bir çeyrek asır sonra hepsinin soyadı, hattâ şahsî isimleri türkçe olan bir nesil karşısında kalacağız. Millî isim tarzındaki vahdet, aynı zamanda sağlam bir millî tesanüdü hazırlayacak cemiyet terbiyesinin âmillerinden biri olacaktır.

4. — *Tarihî Malûmat ve Netice*

İçtimaiyat bakımından aile adı meselesi pek mühimdir. Çünkü her ad, aynı zamanda geçmiş çağların aile tiplerinden izler saklar. Bunun için her eski aile ismi tarihî bir vesika değerindedir. Diğer taraftan Gökalp'in de «Türklerde aile adları» yazısında dediği gibi her soyadı, ferdleri birbirine bağlı, ayrılmaz bir birliğin sembolüdür. Böyle mühim bir âdetin tarihin en eski, en yaratıcı ve mukavemetli milletlerinden biri olan Türklerde bulunmaması imkânsızdır. Gerçek, bu âdet Türklerde ötedenberi vardır. Ancak büyük şehirler kurulduktan, İran, Bizans ve müslümanlık tesirleri geldikten sonra Türkler, soyadı töresine karşı lâkayt kaldılar. Bununla beraber bu hal büyük şehirlerde vukua geldi. Aşiret hayatı yaşayan Türk ve Türkmenlerde, köylerde, hattâ küçük kasabalarda Türkler soyadlarını sakladılar. Çok defalar eski Türk totemlerini, boy ve kabile adlarını andıran bu adlar «oğullarından..» veya «gillerden..» eki ile beraber kullanılır: Afşar oğullarından veya Şahin gillerden.. gibi. Sonraları yabancı kültür ve törelerin tesiri «İbni» ve «Zade», «Ebu» gibi türkçe olmıyan ekler bu rolü oynadılar. Fakat onlar da yayılmadı ve yaşamadı. Son yirmi beş yıla gelinceye kadar hemen her Türk hiç değilse Türkiyenin şehir muhitlerinde, bir şahıs ismini, bir de göbek ismini taşıdı. Evli kadınlar, kocalarının şahsî adını, isimlerine kattılar. Fakat bunlar, hakikî şekilde soyadı taşıma ihtiyacını tatminden uzaktı. Yukarıda dediğimiz gibi Türk içtimai inkılâbı bu noktayı gözönüne aldı, gereken kanunu yapıp tatbikine başladı ve işi kolaylaştırmak için ayrıca, bir nizamname vücade getirtir.

Devletin yakından alâkalandığı ve derman bulduğu bu güzel iş böylece kanunlaşınca okumuşlarımız, eski Türklerde kullanılan ad-

ları aradılar, bazan türkçe ekleri birleştirerek yeni isimler buldular. Bu suretle soyadı meselesi, kanuna göre 1936 yılının yedinci ayına kadar memleketin her bucağında halledilmiş bulunacaktı. Bugün 12 inci tatbikat senesinde bu halledilme üzerinde düşünmek alâka verici olsa gerektir.

3 Temmuz 1936 dan itibaren birer soyadı seçmek ve taşımak mecburiyetinde olan Türkiye halkı, muhtelif zamanlarda bu işi başarmış olan milletlerin son bir misalini veriyor. Yalnız bu iş yapılırken, ilme baş vurulmuş mudur? İlmin Aksiyondan sonra geldiğini kabul ediyoruz. Bununla beraber her içtimaî «iş» e ilk nizamı aşılıyan bir düşüncenin öncelik hakkı inkâr edilemez. Bir başka tabir ile ve hususî bir sosyolojik telâkkiye göre «düşünce» den «iş» e giden yolun durak noktaları tayin edilmiş midir? Yapılan iş ve görülen neticeleri gözönüne alındığı takdirde soyadı meselesinin bir memleket meselesi olarak ciddiyetle düşünülmediği görülecektir.

İleri süreceğimiz mütalâalara misâl teşkil etmek için Türkiyenin büyük şehirlerinden birinde soyadı olarak seçilen isimlerin listesini yapacağız.

1 — *Eski aile isimlerini kullananlar;*

Osmanoğlu, Çiçekçioğlu, Kurtoğlu, Yıldırımoglu, Yazıcıoğlu, Sağıroğlu, Yağcıoğlu, Aktaroğlu, Balcıoğlu, Kadioğlu, Hamamcıoğlu, Helvacıoğlu.. ilâh.

2 — *Nisbet ifa eden soyadlarını seçenler;*

Ruşçuklu, Nişli, Araslı, Ağralı... ilâh.

3 — *Tefahür ifade eden soyadları;*

Demirel, Tunçel, Dinçer, Akyüz, Yurtseven... ilh.

4 — *«Ci» ve «li» ekleriyle yapılan soyadları;*

Kuflü, Tuğlacı, Kumbaracı.. ilâh.

5 — *Tamamiyle uydurma olanlar;*

Vokay, Askan, Molder, Ögelman, Özsay, Aker, Kiper.. ilh.

Gelişi güzel beş gruba ayırdığımız ve rastgele seçtiğimiz bu isimlerden tabiiik ve yaşama kabiliyeti itibarile hangileri elverişlidir? Tanzimattan sonra, bilhassa (Edebiyatı Cedide) çağı esnasında seçilen bazı ikinci isimlerin bize bugün ne intiba verdiğini biliyoruz: Gül-fem, Nurhayat, Neveser, Efza... ilâh. Acaba bir müddet sonra, bugün türkçe diye seçilen beşinci gruba dahil olan bazı isimler, bize tıpkı aynı intibayı verecek ve bizi güldürecek midir? Eğer içtimaiyat ilminin ışığı, soyadları meselesinde kullanılmış olsaydı, bir zaman sonra göze batacak «gülünçlük» e meydan verilmeyecekti.

Hemen söyliyelim ki rastgele yaptığımız bu beş soyadı gurubunda en tabii olanlar, hayata ve tarihî hakka sahip bulunanlar birinci grubudur. Çünkü bunlar soyadı kullanmadan beklenen her türlü müs-bet ve içtimaî neticeleri verirler. Bunların arkası sonra tabiiîlik derecesini taşıyanlar 2 ve 4 gruplarıdır. «Edebiyatı cedide» modasının bize verdiği intibai yarın verecek olanlar en ziyade üçüncü, beşinci gruptur. Hele bunların içinde hayatta ve Türkler arasında yaşamıyan, mâna ve zevki olmıyan Erkan, Dilmen, Pekel... ilâh. gibi olanlar baştan başa «yapma» kokusunu taşırlar ve daima da taşıyacaklardır. Esasen bu isimler arasında bir çokları ruhiyatçıların V a n i t é dediği ihtiraslarla lekelidirler, başkalarına istihza hakkını verirler. Bir kısmı ruhlarında Avrupalılık hevesi yatan ve Fransıza, Almanya benzemek hürsile tutuşan kimselerin uydurmalarıdır. Kan, sun, er, man, son.. gibi ilâvelerle bir çok muharrirlerin teşrih ettiği gibi Amerikalıya, Alman'a benzemek isterler. Bu isteğin belki kendileri de farkında değildir. Fakat dün «Ebu» ve «Elhaç», «Elseyt», «İbn» gibi ilâvelerle isimlerini araplaştıranların ruhu onlarda gizlidir: yalnız etiket değişmiştir, ruh aynı ruh olarak kalmıştır. Bu hususta Psikanalize dayanacak bir sosyoloji, 1934-1936 Türkiyesinde cereyan eden «soyadı alma» hâdisesi üzerinde dikkat ile durabilir. Hasta fertlerde beliren «kendini aşağı görme» ve «başkasını taklit etme» hastalığının nasıl bütün bir cemiyeti istilâ ettiğini, 1934 soyadı kanununun âdeta tornsol kâğıdı gibi içtimaî bir tecrübeye vasıtalık yaptığını, fırsat bulan kimselerin garip ve mânasız heceler kümesini —zira bunlara kelime demek ilmî bir hata olur— isim olarak benimsediğini görmek ve göstermek için bundan daha iyi elverişli bir hâdisi gösterilemez. Değerli bir hukuk profesörümüzün son günlerde ehemmiyetle parmak bastığı (Bk. Hıfzı Veldet: Şahsın Hukuku, 1944; Kz. Bk. Hıfzı Veldet: Soyadı Anarşisi «Cümhuriyet» Gazetesi 15 - X - 945) bu noktayı, ruhiyat ve içtimaiyatçılarımızın da gözönüne alması pek faydalı olabilir. Ancak içtimaî bir psikoloji teşhisidir ki soyadı müessesesinin anormalliğini ileri süren hukukçuya ve hukuk sosyoloğunu dâvasında takviye edecek, belki de hukuk politikacısını çok geçmeden harekete getirecektir.